



задолженности по ним списывались. Единые цены были ниже прежних закупочных цен, но выше заготовительных. Среднеценовые показатели они в основном превосходили. Цены, по которым стал оплачиваться госзакуп зерновых культур, оказались выше, чем ранее действовавшие средние ценовые нормы, в 1,4 раза, на молоко – в 1,3, на яйца – в 1,7, на мясо КРС – в 2,2, свиней – в 1,4, на шерсть – в 1,1 раза. Новые цены на льноволокно и пеньку превысили прежние контрактационные в 1,5 раза. Зато на картофель и подсолнечник они были ниже среднерезультационных ценовых показателей на 7,5 и 2,3% соответственно [5, 56–57; 6, 220–255]. 26 июля 1958 г. единые закупочные цены получили зональную и сезонную дифференциацию, правительство получило право повышать или понижать их в зависимости от качества и сорта продукции и уровня урожайности.

Однако введенные летом 1958 г. закупочные цены сделали рентабельным только растениеводство, животноводство все равно оставалось убыточным. В последующее пятилетие в связи с кризисом зернового производства на целине снизилась степень окупаемости и растениеводческой продукции. Производственные затраты в колхозах оказывались слишком высокими, что во многом обуславливалось низкой культурой труда колхозников. Все попытки правительства решить эту проблему к ожидаемым результатам не приводили. Таким образом, хорошая по замыслу идея создания системы экономически обоснованных цен разбилась о фактически неустраняемые недостатки колхозной системы.

1. Российский государственный архив экономики (РГЭ). – Ф. 7486. – Оп. 4. – Д. 1561.

2. Российский государственный архив новейшей истории (РГАНИ) – Ф. 5. – Оп. 24. – Д. 592.

3. Директивы КПСС и советского правительства по хозяйственным вопросам (1917–1957 гг.). – М., 1958. – Т. 4.

4. Андреев С.Н. Материальные стимулы в колхозах Сибири в 1953–1964 гг. // Исторический ежегодник: 2010. – Новосибирск, 2010.

5. Российский государственный архив новейшей истории (РГАНИ). – Ф. 5. – Оп. 24. – Д. 196.

6. Государственный архив Новосибирской области (ГАО). – Сб. постановлений Совета Министров СССР за июнь 1958 г.

В.М. Боковня

ЕКОНОМІЧНІ РЕФОРМИ В УРСР/СРСР У 1953 – 1964 РР.

У статті розкрито проблеми реформування економіки УРСР у 1953–1964 рр., його результати і вплив на життя людей. Автором з'ясовано ефективність економічних заходів у вказаний період та їх спрямованість. З'ясовано ефективність економічних та політико-правових механізмів здійснення реформ. Також автором вказано на складнощі у проведенні реформ, розкрито загальні позитивні й негативні наслідки реформування.

Ключові слова: реформування економіки, десталінізація, економіка у 1953–1964 рр., раднаргости, реформи М.С. Хрущова.

In the article the problems of reformation of economy in a period 1953-1964 and its results and influence open up on

life of people. An author is find out efficiency of economic measures in an indicated period and their orientation. Also in the article it is indicated on the leadthrough of reforms in key industries of economy of the USSR and influence is analysed on their development.

In the article zyasovano efficiency of economic and politiko-pravovikh mechanisms of realization of reforms. It is also indicated an author on complications in the leadthrough of such reforms and analizet'sya general positive and negative consequences for the USSR.

Key words: economic reform, de-Stalinization, the economy in the 1953 – 1964 biennium, economic councils, NS Khrushchev reforms

Економіка України, як і СРСР, у 1953 – 1964 рр. характеризувалася проведенням реформ, які повинні були модернізувати промисловість країни та вивести державу з кризи післявоєнних років. Реформування економіки, що розпочав М.С.Хрущов, стало новим етапом економічної історії Радянського Союзу та його республік. Актуальність порушеної у цій статті теми зумовлена необхідністю проведення економічних реформ, аналізу результатів та застосування їх позитивних результатів у сучасній практиці. Окремі аспекти обраної для вивчення теми знайшли своє відображення у радянській, сучасній українській та зарубіжній історіографії. Водночас подальшого аналізу потребують такі сюжети, як методи та заходи реформування промисловості, сільського господарства країни, системи управління економікою. Автор статті ставить за мету розкрити ці сюжети.

Економіка СРСР після смерті Сталіна являла собою комплекс складних і взаємозалежних суперечностей. Модернізація, розпочата в 1930 р. й продовжена в 1950-ті роки, змінила вигляд величезної країни, але не поліпшила життя людей. Мали місце суперечності, закладені в самій економічній моделі розвитку, і проблеми зростали у міру її (моделі розвитку) втілення. Централізм, прив'язка до московських директив будь-якого рішення ніяк не відповідали складності виробництва, породжували й консервували регіональні проблеми, зумовлювали вибудовування часом безглузких господарських зв'язків. Економіка не могла гнучко реагувати на загальносвітові тенденції розвитку технологій і науково-технічного прогресу. З директив влади неможливо було вловити всі перспективні напрями розвитку, тому прорив відбувався у тих галузях, де вдавалося зосередити фінансові, технологічні й людські ресурси. Економічний розвиток продовжував бути залежним від ідеологічних установок. Гонка озброєнь спричинила істотне прискорення розвитку воєнно-промислового комплексу і в країнах Заходу. Ще з останніх років війни у США і Великій Британії стали розвиватися нові галузі хімії, кольорової металургії, машинобудування. Поява їх засвідчила початок науково-технічної революції. У міру поширення її на інші країни світове господарство стало набувати іншого вигляду. Рівень видобутку вугілля і виплавки сталі перестав бути основним показником економічної сили держав. Індустріальне суспільство стало перетворюватися на постіндустріальне.

Проте суть суперечностей полягала в самому варіанті модернізації. Орієнтація на невичерпні природні багатства країни, величезну територію й дешеву робочу силу, що не навчилася протистояти примусовій праці, дозволяла будувати плани з



екстенсивного типу розвитку, що відтворював і консервував радянську систему. Економіка СРСР у своїй стартовій основі здобувала сировинну спрямованість. Тому логіка економічного розвитку робила всі інші галузі заручниками соціалістичної економіки. Товарів народного споживання постійно не вистачало, їхнє виробництво було виразно розраховане на невимогливого покупця. Інфраструктура країни – засоби зв'язку й комунікації, дорожня структура – розвивалася за надлишковим принципом. Зокрема, якщо будівництву залізниць приділялася належна увага, то на автомобільні дороги, що залишилося.

Вирішивши проблеми, пов'язані з поділом влади, нове компартійно-радянське керівництво у 1954 р. звернуло увагу на вищенаведені нами питання і поставило перед вченими завдання визначити місце, яке посідав Радянський Союз за основними напрямками науково-технічної революції. Вчені проаналізували півтора десятки основних напрямів і виявили, що в усіх, за винятком одного-двох, СРСР відстає від країн-лідерів. Економічна перебудова другої половини 1950-х років за задумом була покликана вирішити проблему демократизації керування: розширити господарські права союзних республік шляхом передачі їм прав вирішувати питання, які раніше вирішувалися в центрі, наблизити управління на місця, виробити новий господарський механізм, скоротити управлінський апарат тощо.

Розв'язуючи проблему прискорення науково-технічного прогресу, М.С. Хрущов прийняв кілька принципових рішень, які визначили характер розвитку економіки на весь подальший період існування радянської влади. По-перше, було скорочено фонд нагромадження, щоб забезпечити фінансовими ресурсами активну соціальну політику. По-друге, змістилися акценти в розвитку оборонного потенціалу. Скорочення чисельного складу армії (на початку 1960-х рр. офіцерський корпус зменшився на 200 тис. осіб) дозволило спрямувати більше ресурсів на ракетно-ядерну зброю і пов'язану з нею космічну програму. По-третє, щоб не починати створення нових галузей «з нуля», було вирішено закуповувати новітню техніку за кордоном.

Радянська воєнна промисловість розвивалася переважно в глибинних регіонах Росії. Лише окремі підприємства розміщувалися безпосередньо в Україні. Зокрема, у Дніпропетровську швидко розбудовувалася найбільший у світі ракетобудівний комплекс із десятками тисяч науковців, інженерів, робітників. Імпорт сучасного устаткування і технологій дав можливість Радянському Союзу подолати відставання від розвинених держав у перспективних галузях промисловості. Разом із тим імпортна залежність від країн НАТО прив'язала СРСР до свого противника.

М.С. Хрущов орієнтувався у своїй промисловій стратегії на науково-технічний прогрес і адміністративні реорганізації. Розвиток науково-технічного прогресу в Радянському Союзі набуває військово-промислової спрямованості. Його технологічною основою став надвисокий рівень розвитку фізики, що у ці роки посідає першість у світі, а також інших точних наук. У 1954 р. дала перший струм атомна електростанція, що означало появу нової галузі промисловості – ядерної енергетики. У 1959 р. був спущений на воду атомний криголам

«Ленін», а Військово-Морський флот одержав на озброєння перші атомні підводні човни [8, 103].

Успішно розвивалася й електроенергетика, відбулося перекриття Волги при будівництві Куйбишевської ГЕС. У ці ж роки були введені в дію Сталінградська й Каховська електростанції та інші гігантські електростанції, які повинні були скласти базу енергетичних систем в окремих районах країни, а пізніше ввійти в єдину енергетичну систему СРСР. Уведення цих станцій у дію дало швидкий результат: виробництво енергії досягло в 1955 р. 170 млрд кВт / год [9, 49]. У 1950 – 1970 рр. у СРСР було здійснено перебудову паливного балансу: зріс видобуток нафти й газу, їхня частка в загальному обсязі енергоресурсів підвищилася в три рази – з 19,7 до 60,2% [1, 49]. Для транспортування цих дорогих видів палива були побудовані трубопроводи з високою пропускною здатністю.

Значний розвиток одержав морський транспорт, що був наймолодшим за віком. Таке досягнення, як винахід реактивного й турбогвинтового літака, знайшло широке застосування в СРСР – вся авіація була переведена на реактивні двигуни, СРСР різко розширив мережу міжнародних авіаліній. У ці роки здійснено технічну реконструкцію залізниць: перевід тягачів на електровозну й тепловозну тягу. З 1958 р. у СРСР припинений випуск паровозів. Одержав розвиток автомобільний транспорт, зросли масштаби автодорожнього будівництва. Все це зумовило кардинальні зміни в структурі транспортної системи – у ній стали переважати прогресивні засоби пересування. Належність транспортних засобів державі забезпечувала їхню взаємодію, транспортна система була єдиною державною системою.

Відбувається інтенсивний розвиток телебачення, спочатку чорно-білого, з 60-х років – кольорового. Розширено мережу ретрансляційних станцій, завдяки чому збільшується масштаб телемовлення, у нього утягується дедалі більша кількість регіонів і республік.

У широких масштабах відбувалося освоєння нових районів і родовищ корисних копалин. Зростало національне багатство у вигляді тисяч нових підприємств, сотень нових міст і селищ.

Важливою реформою М.С. Хрущова в галузі економіки була децентралізація управління промисловістю, яка полягала у відмові управління великими підприємствами галузевими міністерствами, які розташовувалися у Москві. Технічна неможливість передбачити з одного центру всі нюанси виробничого процесу не потребувала доказів.

В Україні отримали подальший розвиток традиційні галузі промисловості. Водночас почали з'являтися і нові сучасні підприємства. У Дніпропетровську були побудовані заводи важких пресів і бурякозбиральних комбайнів, в Кременчуці – завод вантажних автомобілів, в Запоріжжі – заводи «надлегкого» автомобілебудування і трансформаторний, в Херсоні – сільськогосподарських машин. Значні успіхи були досягнуті в суднобудуванні (Миколаїв) і літакобудуванні (Київ). У 1957 р. в Києві відкрився перший в СРСР комп'ютерний центр, що став згодом Інститутом кібернетики АН УРСР.

У лютому 1957 р. пленум ЦК КПРС визнав необхідним ліквідувати більшість галузевих міністерств і організувати замість них територіальні ради



народного господарства – раднаргоспи. Незабаром після цього Верховна Рада СРСР ухвалила закон про ліквідацію 10 загальносоюзних і 115 союзно-республіканських міністерств. Замість них було створено 103 раднаргоспи, зокрема в Україні – 11. У підпорядкування українських раднаргоспів перейшло 2,8 тис. підприємств, які виробляли більшість промислової продукції республіки [8, 105].

Найбільшими в Україні були Київський (5 областей, 8,5 млн осіб населення), Харківський (3 області, 5,6 млн осіб) і Львівський (4 області, 4,1 млн осіб) раднаргоспи [9, 105]. Місцева політична еліта вперше отримала можливість контролювати економічний потенціал, за що була вдячна ініціатору реформ. Різно підвищився престиж секретарів обкомів в областях, де розміщувалися ради народного господарства. Партійні керівники інших областей почали звертатися до М.С. Хрущова з проханням утворити у них окремі раднаргоспи. У травні 1960 р. президія Верховної Ради УРСР утворила ще три раднаргоспи – Кримський, Полтавський і Черкаський (у складі останнього – дві області: Черкаська і Кіровоградська) [10].

Суть директивного управління не змінилася з появою раднаргоспів, але якість його погіршилася. Планова економіка неминуче ставала хаотичнішою, коли отримувала командні імпульси не з одного, а з багатьох центрів. Тому через кілька років розпочалося відновлення структур централізованого управління в іншій формі. Це підтримувалося М.С. Хрущовим.

У 1960 р. у трьох найбільших республіках – Росії, Україні й Казахстані – були утворені центральні раднаргоспи. Українська рада народного господарства керувала місцевими раднаргоспами, чисельність яких на той час зросла до 14. Черговий етап концентрації управління відбувся наприкінці 1962 р. Кількість економічних районів, підпорядкованих Укруднаргоспу, скоротилося до семи. Було утворено Раду народного господарства СРСР, яка мала контролювати виконання планів розвитку промисловості раднаргоспами всіх республік. Нарешті, в 1963 р. була утворена Вища рада народного господарства СРСР, покликана керувати усіма органами управління народним господарством: Раднаргоспом СРСР, Держпланом СРСР, Держбудом СРСР, комітетами, створеними замість ліквідованих міністерств. Система управління стала ще більш розгалуженою і забюрократизованою, ніж була до реформи [11].

Незабаром виявився вплив негативних тенденцій нової системи управління: швидко зросло місництво, губилася галузева перспектива розвитку і єдина науково-технічна політика. Пошуки причин збоїв економічної реформи призвели до повернення до методів натиску й диктату. У 1959 р. було проведено позачерговий XXI з'їзд КПРС, на якому схвалено семирічний план розвитку народного господарства СРСР на 1959–1965 рр., складений з урахуванням нової системи управління промисловістю.

Поступальному розвитку економіки СРСР сприяла економічна реформа 1965 р. Вона виявилася, з одного боку, у централізації керування народним господарством шляхом ліквідації раднаргоспів і відтворення галузевих міністерств. З іншого боку, відроджувався госпрозрахунковий принцип ведення господарства на підприємствах, створювалися фонди

матеріального стимулювання, запроваджувалася плата в бюджет за використані підприємствами основні виробничі фонди, підприємствам надавалися більш широкі права щодо планування тощо. Всі ці заходи були покликані сприяти підвищенню зацікавленості трудових колективів у кінцевих результатах виробництва, у підвищенні рівня інтенсифікації праці й економіки країни загалом.

Таким чином, промисловість в УРСР/СРСР в 50–60-х рр. XX ст. перейшла на новий етап, позначений впливом науково-технічної революції та реформами М.С. Хрущова. Промисловість країни в ці роки підвищилася, з'явилися нові галузі виробництва. Реформи промисловості мали значний успіх, але проводилися неоднозначно. Багато з них не були доведені до кінця. Залишалася диспропорція між розвитком важкої та легкої промисловості. Легка промисловість відставала, що призвело до нестачі товарів народного споживання. У промисловості цей період характеризувався радянською децентралізацією і демократизацією управління. Проведені реформи в сфері управління економіки (утворення раднаргоспів), реорганізації підприємств та залучення досягнень науково-технічної революції. Розширилися права союзних республік. Територіальний принцип управління здійснювався через ради народного господарства (раднаргоспи), що створювалися в економічних, адміністративних районах. Прискореними темпами розвивалася легка промисловість.

Швидкими темпами розвивалися радіоелектронна, атомна, хімічна промисловість, приладобудування. У цей час УРСР/СРСР створили свій ядерний і ракетний потенціали. Найвидатнішими досягненнями стали запуск першого у світі супутника, а потім – космічного корабля, здійснення першого польоту людини в космос, побудова перших АЕС і морських атомних кораблів.

1. *История социалистической экономики. – В 7 т. – Т. 7. – Экономика СССР на этапе развитого социализма (1960–1970 гг.). – М.: Наука, 1980. – 720 с.*
2. *Народное хозяйство СССР за 70 лет. / Госкомстат СССР. – М.: Политиздат, 1980. – 720 с.*
3. *Самарин К.А. История СССР. / К.А. Самарина. – М.: Наука, 1988. – 516 с.*
4. *Валовой Д. Экономика абсурдов и парадоксов. – М.: Издат. полит. лит., 1991. – 432 с.*
5. *Соколов А.К. Курс советской истории 1941–1991 гг. / А.К.Соколов, В.С. Тяжельникова. – М.: Высшая школа, 1999. – 415 с.*
6. *Юхименко М.К. Економічна історія / М.К.Юхименко – К.: Вікар, 2006. – 341 с.*
7. *Кульчицький С.В. Загострення кризи радянського ладу / С.В. Кульчицький, Ю.Г.Лебедева // Історія України. – 2000. – № 8.*
8. *Кульчицький С.В. Спроби реформ (1956–1964) / С.В.Кульчицький // Український історичний журнал. – 1998. – №2.*
9. *Основные показатели экономического и социального развития СССР за период 1950–1970-х гг. / Народное хозяйство СССР за 70 лет. – М., 1980.*
10. *Литвин В.М. Історія України / В.М.Литвин. – К.: Наукова думка, 2012. – 856 с.*
11. *Економічні реформи 50-60 рр. в СРСР: плани та реальність. [Електронний ресурс]. Доступ з <http://ukrefs.com.ua/162756-Ekonom-chn-reformi-50-h-60-h-rr-v-SRSR-plani-ta-real-n-st.html>*